

szembeni eljárás. Érseki métóságát semmibe véve 870-ben Német Lajos jelentléteben a Regensburgi Zsinaton Adalwin, salzburgi érsek (859–873) és püspökei ítéletet hoztak, mivel úgy vélték, hogy Pannóniában kifejtett missziós tevékenységével Salzburg hetvenöt esztendeje e terület felett gyakorolt joghatóságát sérti, s ezt követően két és fél éven át fogságban tartották. Nótári ennek kapcsán elemzi a pannóniai és morvaországi misszió történetét, külön kitérve abban a bajor egyház szerepére. Metód pannóniai és moráviai működését és a Salzburgi Érsekségnek e területekre vonatkozó jogigényét megvilágítandó áttekinti a Bajorországból kiinduló karantán és avar misszió állomásait, s megállapítja, hogy annak megszervezésében a pápaság valóban nem vállalt aktív részt, ám bizonyos eredményeit és némely területek feletti joghatóságát Salzburg még a 8. és 9. század fordulóján nem kívánta a tekintélye mélypontján levő pápasággal jóváhagyatni, a 870-es években pedig a pápaság már nem kényszerült elfogadni a pápai közreműködés nélkül adott, Nagy Károly-féle jóváhagyásokat. Magát a misszió módját jobban megvilágítandó kitekintést tesz a 860-as évek bulgáriai eseményeire és az e területen Róma, Bizánc és a Frank Birodalom között zajló vetélkedésre, aminek szerves folyamánnyaként elemezhetjük a pápaság – s a pápai legátus, Metód – és a bajor püspökök közötti hatalmi vitát. Behatóan vizsgálja *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* című dokumentumot, amely vagy a Metód elleni per vádirata volt, vagy pedig az eljárás utólagos legitimációját szolgálta.

A szerző a *Conversio* tizenkettedik fejezete alapján megállapítja, hogy a fő vádak a Metód által feltalált szláv írásra és az általa folytatott igehirdetésre vonatkoztak, amivel a nép szemében értéktelenné igyekezett tenni a latinok missziós munkáját. A Metód elleni vádak három gyújtópont köré csoportosítja: először a *lingua Latina*, másodsor

a *doctrina Romana*, harmadszor pedig a *litterae auctoriales Latinae* kapcsán megmutató elutasító magatartása. E három, a nyugati egyház és misszionáriusai által soha meg nem kérdőjelezett elemet Metód az egész nép számára értéktelen színben tüntette fel, nevezetesen *philosopice superducens* – e fordulat minősítését illetően nem fogadja el Wolfra azon nézetét, miszerint a *philosophus* megnevezés már önmagában dehonosztáló lett volna, e neutrális kitétel csupán az okfejtés módját jelölte meg.

A szerző kismonográfiája a feldolgozott források filológiai elemzésének eredményeként nem csak a jogtörténészek számára biztosít hasznos adalékokat a 8–9. századi bajor jogrendszerrel, illetve – részben koncepciók perekről lévén szó – jogtíprásról, hanem a politika- és egyháztörténet iránt érdeklődők is megtalálják benne a számukra fontos köz-történeti háttér-információkat.

FEDELES TAMÁS

JEGYZETEK

- ¹ NÓTÁRI TAMÁS: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 23. Szeged, 2007, Szegedi Középkorász Műhely.
- ² NÓTÁRI TAMÁS: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005, Lectum.

Szónoki taktika az ókorban

NÓTÁRI TAMÁS: *Tényálláskezelés és szónoki taktika Cicero védőbeszédeiben*.

Szeged, Lectum Kiadó, 2010. 370 oldal

Cicero perbeszédei a római köztársaság jogrendszerének – elsősorban „büntetőjogának” és „büntetőeljárás” rendjének – vitathatatlanul kiemelkedően fontos forrásai.¹ Nótári Tamás legújabb monográfiája – amely egyúttal sokadik önálló műve a cicerói életművet római jogi és retorikatörténeti szempontból feldolgozó, mind monográfiákat,²

mind fordításköteteket³ felülről munkássága köréből – Cicero tíz védőbeszédét vizsgálja a jogászai „tényálláskezelés” és a „szónoki taktika” szemszögéből, amint ez a munka címében foglalt kulcsszavakból kiderül.

Nótári monográfiája előszavában vázolja a kötet rendezőelveit, valamint rövid áttekintést ad az elemzendő beszédekről: a Cicero-kori büntetőeljárás rend jellemzőit bemutató első fejezetet követő négy fejezet egy-egy nagyobb tényálláscsoport, az emberölés, a választási vesztegetés, az erőszakos bűncselekmények, valamint az államellenes cselekmények köré rendeződik. Az utolsó fejezetben taglalt beszédeket a túlnyomórészt államellenes tényállásokon kívül az az elem is összeköti, hogy ezen eljárásokban Cicero mint védő lépett fel Caesar mint bíró előtt. A bevezetésben a szerző elméleti alapvetésként rávilágít a szónoki beszéd hagyományos felépítésére, a *prooemium*, a *narratio* (vagyis a tényállás leírása), az *argumentatio* (vagyis az érvelés, a tényállás taglalása), valamint a *peroratio* jelentőségére.⁴ Rámutat azonban arra is, hogy ez a séma Cicero beszédeire csak erős megszorításokkal alkalmazható, minthogy a szónoklattal elméleti rendszere, a *praeceptumok* csak hasznos fogódzók lehetnek a római *orator* számára, ám a retorika elméleti rendszere a szónoki gyakorlatból fakad, nem pedig fordítva. Cicero többek között a minta- és példaadás szándékától vezérelve adta közzé törvényszéki beszédeit, mivel úgy vélte, hogy a szónoki mesterség elsajátítására törekvő ifjúság a már kipróbált, vagyis a Forumon elhangzott és sikert aratott beszédekből legalább annyit, vagy akár többet tanulhat, mint a retorikai tankönyvekből.

A szerző szintén a bevezetésben tisztázza azt a máig vitatott kérdést, hogy mennyiben tekinthetők Cicero perbeszédei az adott per hiteles dokumentumainak, illetve hogy mennyiben utólagos szerkesztés eredményei. Kiemeli, hogy a cicerói perbeszédek mindig a hallgatósághoz és a bírákhoz, vagyis (első-

szorban) nem az olvasókhoz szóltak, hiszen a kiadott beszédeket az ókorban is hangosan és „egy szuszra” olvasták fel, ugyanis így maradtak hívek a szónok által elérni kívánt hatáshoz. Nótári elveti a hiperkritika álláspontját, amely szerint a perbeszédeket az ügy és a per pontos rekonstrukciója érdekében elemeire kellene szedni, és meg kellene próbálni a per lefolyását a beszéd egyes részei között elhangzott tanúvallomások és okiratok rendszerét figyelembe véve rekonstruálni, ugyanis mindez nem volna több egyfajta hipotetikus rekonstrukciónál. A beszédek következtetlenségei, „csúsztatásai” Nótári szerint feltétlenül szándékoltak voltak Cicero részéről. Az utólagos kiadás és szerkesztés a lényegi részeket (a kötetben is tárgyalt *Pro Milone* esetétől eltekintve) nem érinthette, ugyanis a publikálás célja éppen abban állt, hogy Cicero nyilvánvalóvá tegye, hogy milyen eszközökkel és – esetlegesen az olvasó számára tettenérhető, a hallgató figyelmét azonban elkerülő – művi fogásokkal, logikai bukfencekkel és torzításokkal lehet és kell egy konkrét perben sikert aratni. Cluentius ügyében például Cicero utóbb büszkén jelentette ki, hogy port hintett a bírák szemébe.⁵

A második fejezet az emberölés, ezen belül a méreggel elkövetett gyilkosság (*veneficium*) és a rokongyilkosság (*parricidium*) tényállása köré rendeződik, amelynek keretében a szerző két beszédet elemez, a *Pro Roscio Amerinót* és a *Pro Cluentiót*. A *Pro Roscio Amerino* Cicero első „büntetőügye” volt.⁶ Az *orator* a Kr.e. 80-ban tartott Sextus Roscius védelmében elmondott védőbeszédével alapozta meg a későbbi *advocatus* hírnevét. A politikailag erős befolyás alatt zajló ügyben a vádlottat apagyilkosság koholt vádjával illeték. Rómában a *parricidium* nem túl gyakran előforduló büntetett volt, ugyanis a rómaiak *pax deorumot* sértő magatartásnak tartották és ennek is köszönhetően kegyetlen szankcióval – úgynevezett zsákolással/zsákba varrással – büntették az

elkövetőt. A felmentéssel záruló perben megmutatkozott az ifjú Cicero szónoki tehetsége és precizitása azáltal, hogy nem csak a vádlott életét mentette meg, hanem – a vád számára már elegendő sikerként elkönnyvelendő – a közel hatmillió *sestertius*ra tehető vagyonszerzésétől is megkímélte védencét. A védőbeszédben jól nyomon követhetők a szónoki beszéd elméleti részei. Ennek megfelelően a *prooemium*mal – a hallgatóság figyelmének megnyerését szolgáló résszel – indul, amelyet a *narratio* – a tényállás leírása – és az *argumentio*, vagyis az érvelés – a tényállás jogi minősítése, illetve annak vitatása – követ. A beszéd az elmondottak összegzésével és a bírákhoz – a felmentés iránt – intézett kéréssel, vagy felszólítással záruló *peroratio* elnevezésű résszel fejeződik be. A teljesség kedvéért a szerzőnek a bevezetőben írt sorait meg kell említeni ugyanis, azzal lesz kerek egész az *orator* művészete. Cicero beszédeire csak erős megszorításokkal alkalmazható, a szónoklattan elméleti kategóriái és rendszere, a *praecepta* ugyanis – amint Cicero és Quintilianus is hangsúlyozzák – hasznos fogódzók lehetnek ugyan, ám a retorika mint elméleti rendszer a szónoki gyakorlatból, a szónoki művészetből fakad, nem pedig fordítva.

A *Pro Cluentio* mint a leghosszabb ténylegesen elhangzott cicerói beszéd 66-ban keletkezett. A per egy igen szövevényes, több emberölést és törvényszéki vesztegetést felölelő ügy eredménye volt: Cluentiust egyfelől azzal vádolták, hogy mostohaapját, Staius Albius Oppianicust megmérgezte, a vád másik része azon az eljáráson alapult, amelyben nyolc évvel korábban Clentius ellene elkövetett mérgezési kísérlettel vádolta meg Oppianicust, amelynek következtében – a vád állítás szerint azért, mert Clentius mint vádló megvesztegette a törvényszéket 74-ben – Oppianicus száműzetésbe kényszerült. A szerző behatóan vizsgálja a vád tényállásszerűségét, vagyis a *lex Cornelia de sicariis et veneficiis* alkalmazásának lehetősé-

gét, és Cicero merész taktikáját, amellyel a bíróság figyelmét a tényleges, emberölési vádról a korábbi vesztegetési ügyre tereli, amely azonban *de iure* nem képezte az aktuális per tárgyát. A *Pro Cluentio* a jogász tényálláskezelés tekintetében – ám a szónoki teljesítmény szempontjából is – Cicero egyik legmesteribb alkotása, mivel olyan bravúrosan építette fel a (minden bizonnyal bűnös) vádlott védelmét, és konstruált úgyszólván tettenérhetetlenül a bírák számára egy fiktív történeti tényállást a valóság helyett, hogy a modernkori kutatók jelentős részét is sikerült félrevezetnie a per alapjául szolgáló eseménysor kronológiáját tekintve, amit Nótári oknyomozói alapossággal rekonstruál.

A harmadik fejezetben a szerző a Cicero által vitt két választási vesztegetési (*ambitus*) perben elhangzott beszédet, a *Pro Murenát* és a *Pro Planciót* elemzi. A mai olvasó számára érdekes – jogilag korántsem kifogástalan – szónoki taktika bontakozik ki ezen ügyekben: a védők sokkal inkább azt próbálták bizonyítani, hogy a választók kegyeinek megnyerése során nem került sor botrányos, túlzó, a hagyománnyal és a szokásokkal ellenkező lépésekre. Az *ambitus* és a törvényileg nem szankcionált *ambitio* határainak elmosódó volta miatt e cicerói beszédek akár a helyesen és mértékkel gyakorolt *ambitus* dicséretének is felfoghatók. Cicero megpróbálta bizonyítani, hogy a vereséget szenvedett vádló – minthogy mindkét perben a választási küzdelemben alulmaradó vetélytárs lépett fel a győztes ellen vádlóként – eleve alkalmatlan volt a tisztség betöltésére, a győztes pedig nemcsak hogy nem követett el csalást vagy vesztegetést, hanem arra nem is szorult rá. Nótári rámutat, hogy erre a taktikára a szónoknak azért volt szüksége, mivel a római választási rendszer egyik sajátosságának megfelelően a győztes elítélése esetén a sorban utána következő vesztes nyerte el a kérdéses tisztséget, vagyis a vádló sikere esetén nemcsak a vádlottat ítélték el, hanem

a vádló egyúttal (nem a kampány, hanem a per eredményeként) a kívánt *magistraturát* is elnyerte.

Cicero a köztársaság korának legmagasabb állami tisztségét – a *consuli* méltóságot – Kr.e. 63-ban Caius Antonius Hybridával együtt töltötte be. Ebben az évben az *ambitusszal* vádolt Lucius Licinius Murena védelme érdekében mondta el a *Pro Murenát*. Rómában a választási vesztegetés nem számított ritka vádnak, olyannyira hogy ebben az ügyben M. Porcius Cato előre nyilvánosan esküt is tett, hogy vádat fog emelni – sógorán kívül – az ellen, aki a *consuli* választást megnyeri. Noha Cato sógora – Decimus Iunius Silanus – elnyerte a másik *consuli* tisztséget, az esküjét Cato megtartotta. A vádhoz csatlakozott Servius Sulpicus Rufus – Cicero személyes jó barátja, a kor legkiválóbb jogtudósa, akiről így nyilatkozott „...inkább akart a második tudományban első lenni, mint az elsőben második, ezért választotta az *eloquentia* helyett a *iurisprudentiát*” – és Lucius Sergius Catilina, akik szintén pályáztak a tisztségre. Cicero az *ambitius*-perekben alkalmazott azon szónoki taktikával, amellyel nem védence ártatlanságát, hanem annak a többi jelölttel szembeni alkalmasságát kívánta bemutatni.

A negyedik fejezet az erőszakos bűncselekmények (*vis*) tényállásai köré épül fel, és ennek kapcsán a szerző három *oratiót* elemez, az 56-ban elhangzott *Pro Caeliót* és *Pro Sestiót*, valamint az 52-ből származó *Pro Milonét*. Mindhárom beszéd a Cicero száműzetéséért felelős Clodiusszal vívott küzdelem egy-egy állomását jelzi, a *Pro Milone* pedig éppenséggel a harc végállomását, hiszen ebben a perben Cicero a Clodiust egy utcai harcban megölő Milót védte. Az utóbbi két beszédben a védelem legfőbb érveként Cicero a „*vim vi*”, illetve „*arma armis repellere cuique licet*” elvet alkalmazta,⁷ azonban a történeti tényállás kezelése során a szónok számos egyéb érvt és gondolat-

kört is felvonultatott védence felmentése érdekében. A *Pro Sestió*ba Cicero hosszabb államelméleti fejtegetést iktatott, amelyben újradefiniálta a római állam vezetésére hivatott optimaták körét, valamint meghatározta azt a két alapértéket, a *dignitast* és az *otiumot*, amelyeknek meggyőződése szerint a közélet tartópillérét kellene képeznie. Elemzésében Nótári meggyőzően mutatja ki, hogy az itt megfogalmazott cicerói gondolatok hogyan kerültek át a *De re publicá*ba, Cicero államelméleti főművébe, amely két évezreden át hatalmas befolyást gyakorolt az európai politikai gondolkodásra. A *Pro Milone* elemzése során a szerző amellet, hogy a történeti tényállást és az erőszakos bűncselekmények szankcionálásának törvényi hátterét feltárja, behatóan vizsgálja azt a kérdést is, hogy ez a beszéd, amelyről biztosan tudjuk, hogy nem a ránk maradt formában hangzott el, illetve egy vesztett perben született, miért került mégis publikálásra. (Cicero általában csak megnyert ügyeinek beszédeit tette közzé.) Nótári a párhuzamos forrásokat a cicerói beszéddel összevetve mutat rá az elhangzott beszéd és a ránk maradt *oratio* közti eltérésekre – ezt joggal teheti, hiszen ez az egyetlen olyan cicerói védőbeszéd, ahol az elmondott és a leírt változat dokumentálhatóan eltér egymástól. A jogi érvelés e beszédben is elvontabb államelméleti fejtegetések alapjául szolgált Cicero számára: itt fektette le először a zsarnok megöléséhez való jogot, amely a beszéd tanúsága szerint nem csupán egyfajta büntethetőséget kizáró okként jelenik meg a szónoknál, hanem egyenesen a felelősen gondolkodó római polgár kötelessége közé számít.

Ez az elemzés átvezet az ötödik fejezethez, amelynek – a jogilag rokon tényállások mellett – egyik fő kapcsolóeleme, hogy Cicero az itt elemzett beszédeket, a *Pro Marcellót*, a *Pro Ligariót* és a *Pro rege Deiotarót* Caesar mint bíró előtt mondta el. Nótári elemzése két iránynt dolgoz fel. Egyrészt választ keres és

talál, arra a kérdésre, hogy az e beszédek alapjául szolgáló ügyek mennyiben tekinthetők valódi büntetőpernek. Válasza egyértelműen nemleges; a köztársasági büntetőeljárás rendjét és alapelveit vizsgálva meggyőzően kimutatja, hogy Marcellus, Ligarius és Deiotarus esetében nem került sor valódi perre, annál is kevésbé, mivel az utolsó esetben az ügy sértettje és bírója azonos személy volt: Caesar. Másrészt behatóan vizsgálja Cicero és Caesar viszonyát, valamint Cicero alapállását a caesari diktatúrához, amely a beszédek egyik lényegi elemét képezi. Kimutatja, hogy miként változott meg Cicero véleménye a caesari „reformokról”, és vált jövőképe a köztársaság sorsát illetően egyre borúsabbá, valamint rávilágít arra a nem kevésbé vitatott kérdésre, hogy mennyiben tekinthető Cicero 44. március Idusán végrehajtott merénylet ideológiai megalapozójának, esetlegesen a tett felbujtójának.

A kötetet az impozáns mennyiségben és mélységben felhasznált források és szakirodalmi munkák jegyzéke, forráshely- és tárgymutató, valamint német nyelvű tartalomjegyzék és összefoglaló zárja. Nótári monográfiája mindenképp számot tarthat nemcsak a római jogászok, hanem a jogi retorika kutatóinak, valamint a büntetőjog-történészek érdeklődésére és figyelmére is, hiszen a történeti és filológiai háttéranyag rendkívül alapos és szakavatott feltárása mellett a cicerói tényálláskezelés elemzésével

a római büntetőjog és törvényszéki retorika területén számos új megállapítással gazdagítja a szakirodalmat. A kötetet világos okfejtés és egyéni látásmód jellemzi, a szerző római jogásként és klasszika filológusként, illetve e területek eredményeinek szintetizáló felhasználásával új összefüggésekre, a cicerói jogi gondolkodás mélységeire és ezek perbeli kifejeződésére világít rá.

FEHÉR LÓRÁNT – GULYÁS ÁBEL

JEGYZETEK

¹ Cicero és a római jog kapcsolatáról lásd FÖLDI A. – HAMZA G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest 2009. 87.; HAMZA G.: *Cicero és a római jog*. *Antik Tanulmányok* 28 (1981) 139–154.

² NÓTÁRI T.: *Jog, vallás és retorika. Studia Mureniana*. Szeged, 2006.; *Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena*. Passau, 2008.

³ NÓTÁRI T.: *Cicero, Négy védőbeszéd*. Szeged, 2004.; *Hogyan nyerjük meg a választásokat? Quintus Tullius Cicero: A hivatalra pályázók kézikönyve*. (Társszerző Németh Gy.) Szeged, 2006.; *Marcus Tullius Cicero, Válogatott védőbeszédek I–II*. Szeged, 2009.; *Marcus Tullius Cicero, Válogatott vádbeszédek*. Szeged, 2010.

⁴ Vö. Cic. *part.* 4; *De orat.* 2, 311; Quint. *inst.* 8, *prooem.* 7.

⁵ Quint. *inst.* 2, 17, 21.

⁶ A „büntetőjog” kifejezés a római jogban csak erős megszorításokkal, és a kor viszonyainak megfelelően alkalmazható – ehhez lásd ZLINSZKI J.: *Római büntetőjog*. Budapest, 1991. 9. skk.

⁷ Vö. Ulp. D. 43, 16, 1, 27.